

Budapesti Levéltári Mozaikok

2025/4. szám

DOI: [10.56045/BLM.2025.04](https://doi.org/10.56045/BLM.2025.04)

ISSN: 2939-6921

URL: <https://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2025/06/04/leveltari-mozaikok-111/>

MAUTNER ZOLTÁN

Nyilasok az Állatkertben

A második világháború vége előtti magyarországi szélsőjobboldali mozgalmakról, pártalakulatokról, azok vezetőiről, és nem utolsósorban az 1944 októberében hatalomra jutottak rémtetteiről a történészek kutatásainak köszönhetően évről évre egyre többet tudunk meg. Fontos azonban, hogy a témát „alulnézetből” is megközelítsük, és olyan kérdésekre is választ keressünk, hogy a szélsőjobboldali pártok miként szervezték meg helyi szinten szavazóbázisukat, hogyan tartották nyilván tagjaikat. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam egy fővárosi intézményen keresztül a nyilasok helyi tevékenységét. Kutatásom során arra kerestem a választ, hogy a Székesfővárosi Állat- és Növénykert alkalmazottai közül hányan csatlakoztak Szálasi Ferenc pártjához, illetve milyen felelősségre vonásban részesültek az érintett alkalmazottak.

Kulcsszavak: *Budapest, nyilasok, Állatkert, második világháború*

„Azért léptem be a nyilaskeresztes pártba, hogy jobb világ legyen, de becsaptak.”¹

Az állatkerti szakirodalomban korábban sehol nem említették, hogy az intézményben lettek volna nyilas párttagok az alkalmazottak között. Azonban a levéltári kutatásnak köszönhetően kiderült, hogy a Szálasi Ferenc vezette Nyilaskeresztes Párt ideológiája különösen népszerűvé vált a többségében alacsony fizetésű állatkerti dolgozók körében. Ráadásul a nyilaskeresztes eszmék további terjesztését helyi pártszervezet kialakításával próbálták növelni.² Mivel a Székesfővárosi Állat- és Növénykertben szolgálati lakások is voltak, amelyekben az alkalmazottak közül sokan éltek családjukkal együtt, így egy-egy dolgozó meggyőzése további párttagok csatlakozását vonhatta maga után.

1. kép. Nyilaskeresztes plakát. Budapest, 1944. ([Fortepan / Lissák Tivadar, képszám: 72843](#))

Nyilas szervezkedés Zuglóban

Az 1920-as és 30-as évek során Magyarországon létrejött szélsőjobboldali szervezetek és pártok közül egyértelműen a Szálasi Ferenc vezette Nyilaskeresztes Párt tett szert a legnagyobb befolyásra, és végül 1944 őszén a hatalmat is megszerezték. A nyilaskeresztes eszmék

¹ Nagy Károly állatkerti asztalos népbírói vallomása. BFL XXV.1.a 560/1945. 12. p.

² BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22396. sz. (577/1944. Áll. sz.). Budapest Főváros Levéltárában (BFL) az egyesületek iratanyagai között a XIV. kerületi nyilas pártanyag meglehetősen terjedelmes, 316 oldalt ölel fel. Az iratokat 2006-ban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára adta át a BFL-nek. Ebben a gyűjteményben több zuglói tagösszeírás is rendelkezésünkre állt. A probléma ezekkel a listákkal az, hogy csak elvétve található rajtuk dátum, illetve a forrásuk sem állapítható meg egyértelműen. Valószínűleg betűrendes nyilvántartásokból gépelltek át a világháború után. Az Állatkertnél alkalmazásban állt nyilas párttagok beazonosítását megnehezíti, hogy a neveket gyakran következtelenül írták, esetenként egy-egy családnevet három-négy különböző verzióban jegyezték fel. BFL X.5 4. kisdoboz A/1016/2.

térfoglalásának legszembetűnőbb jele az 1939-es országgyűlési választásokon elért eredmény volt, amelyen a nyíltan antiszemita és hungarista párt parlamenti mandátumokat szerzett.³ A szavazóbázisuk megtartása és további növelése céljából a nyilasoknak szükségük volt a helyi pártszervezetek kiépítésére. A XIV. kerületben, ahol az Állatkert is található, a helyi nyilaskeresztes szervezet különböző módokon próbálta nyilvántartani a párttagjait.

Organization	Address	Members
1. Híres Állati iparművek.	XIV. Erőszakút. 114.	9.
2. Hibana. kő. szöv.		
3. Amixoni Intézet.		
4. Híres kő. szöv.	Pillangó u. 22.	2.
5. Állatkert.	Állatkerti út 2/b.	23.
6. Bónes vögy. gyár.	Girilla " 19/b.	1
7. B. L. K. R. T.	Főút Dormankor u. 1.	
8. Bölskei fenyvő ü.		
9. Bodafoki románok gyár.	Francis út 1.	23.
10. Brüst D. szöv.	Nürnberg u. 2.	1.
11. Danovia fegyvergyár	Angol u. 10-12.	22.
12. Darmot gyár.	Hungária út. 114.	2
13. Derby szőtyár		
14. Dianna kő. szöv.		
15. Dobósi ágytollgyár		
16. Duker és Polos. gyár.		
17. Elektromos és fémár. gy.	Abonyi u. 14.	1
18. Erdős testvérek ü.	Robor u. 4.	1.
19. Farkas vögy. R. t.	Körös Lajos u. 2.	2
20. Fémcsatló üzem	Girilla út 53-55.	3.
21. Goldberger cipőgyár.	Kerepesi út 60.	1.
22. Gundel vendéglő.	Állatkerti út 2.	1.
23. Grossmann fonaltestőgyár.		
24. Fischer kalapgyár	Girilla út 42.	11.
25. Gyuricza felvonó kft.	Túris u.	
26. Heidebrecht szőtrőgy.	Kerepesi út. 56-58.	11.
27. Hofman keszkegyár		
28. Horvák börtürelő ü.		
29. Hunnia filmgyár.	Gyarmat u. 39.	37
30. Imperial hatásnyerő gy.		
		202

2. kép. A zuglói üzemek taglétszámának nyilvántartása. (BFL X.5 4. kisdoboz A/1016/2)

A zuglói nyilasvezetés a kerületet körzetekre, illetve háztömbökre osztotta, melyek élére egy-egy megbízottat neveztek ki. Az Állatkert a 118-as számú körzethez tartozott, amelyet Lázár András gépmunkás vezetett. A városligeti zoológiai és botanikus kert felelőse ifj. Rottek

³ Kovács 2009. 80. p.; Máthé 2014. 88. p.

József állatkerti fűtő volt,⁴ aki a tagoktól összesen 17 és fél pengő tagdíjat szedett be a párt részére.⁵ Az Állatkert 1907-től kezdve a főváros kezelésébe tartozó üzem volt, a területén munkáslakások is voltak, így a nyilas nyilvántartásokban az ott lakó dolgozók családtagjai is szerepelnek, amennyiben ők is beléptek a pártba.⁶

A nyilasok a munkások között is intenzív propagandát fejtettek ki, versenyre kelve a baloldali pártokkal.⁷ A zuglói nyilas pártszervezetnek volt külön üzemszervező csoportja,⁸ amely nyilvántartásba vette a kerületben lévő gyárakat, vállalkozásokat, üzemeket, illetve műhelyeket, valamint feljegyezte az ott dolgozó párttagok létszámát. A XIV. kerületben 104 munkahelyen 514 párttagot tartottak nyilván. Az Állatkert 23 fővel (holtversenyben a Budafoki Zománcgyár XIV. kerületi telepével) a hatodik legtöbb pártszimpatizánssal rendelkezett a kerületben a helyi Nyilaskeresztes Párt üzemi szervezete szerint.⁹

A nyilasok nemcsak a hatalom megszerzésére törekedtek, hanem a társadalom teljes újjászervezését is célul tűzték ki. XI. Pius pápa 1931-es enciklikájában megfogalmazott hivatásrendi elmélete számos európai államban fejtett ki hatást, és a magyar politikai vezetők és gondolkodók körében is többször megjelent.¹⁰ Szálas Ferenc is követte ezt a vezérfonalat, és 14 hivatásrendet fogalmazott meg.¹¹ A XIV. kerületi pártszervezet vezetői a tervet igyekeztek a gyakorlatba is átültetni, a nyilvántartott tagjaikat elkezdtek szakcsoportok/szaktestületek szerint összeírni.¹² Azonban ez a nyilvántartási rendszer még kialakulatlan volt, így a különböző listákon több formában is szerepelnek a szakmák besorolásai, felosztásai.¹³ A városligeti zoológiai és botanikus kert alkalmazottjainak beazonosítására az egyértelműen állatkerti munkakörnek számító pozíciók (pl. állatápoló, állatőr, állatkerti kertész) adnak támpontot, míg a más munkahelyeken is előforduló általános munkakört betöltők (pl. altisztek, portások, irodai szolgák) tekintetében a lakhely feltüntetése nyújt segítséget.¹⁴

⁴ Ifj. Rottek József más iratokban állatörként, illetve állatápolóként is szerepel. A Székesfővárosi Állat- és Növénykertben dolgozott egy Rottek József nevű altiszt is, aki családjával együtt az intézmény területén lévő munkáslakásban élt. A fellelhető iratok alapján ez a Rottek József nem volt nyilas. Ifj. Rottek József nem a fia volt, hiszen köztük csak hét év korkülönbség volt, és a szülők is különböztek, bár ugyanarról a településről származtak, minden bizonnyal rokonok voltak. A nevek közötti eligazodást nehezíti, hogy ifj. Rottek József családja is az Állatkertben lakott. Mindkét Rottek Józsefnek született fiúgyermke, és mindketten a József nevet örökölték tovább, így egy bizonyos időszakban két Rottek József és két ifj. Rottek József szerepel az állatkerti lakónyilvántartásban. BFL VIII.3821. 1. kisdoboz. Illetmény jegyzékek 1935–45-ig. Az Állatkert lakóinak névsora. 1945. április 25.

⁵ 50 filléres tagdíjjal számolva ez 35 főt takar. A körzeten belül még két személy összesen 44 házért volt felelős, ahonnan 8 és fél pengő tagdíj folyt be. BFL X.5 4. doboz. A/1016/2. 84. p.

⁶ Uo. 116–201. p. A nyilas listákon az állatkerti dolgozókhoz tartozó három feleség és egy fiúgyermek szerepel.

⁷ Máthé 2014. 29., 73., 89. p.

⁸ Az üzemi csoport jelentése szerint az egyes munkahelyek dolgozói többségében önállóan tartották megbeszéléseiket. BFL X.5 4. doboz. A/1016/2. 49–50. p.

⁹ Uo. 37–40. p. Az összeírás szerint a legtöbb nyilas párttag a Danuvia Fegyvergyárban volt. A listán a „*XIV. kerületben lévő szervezés alatt álló üzemek névsora*” cím szerepel, de dátum nem, így nem tudjuk, hogy mikori állapotokat rögzített. Készült egy név szerinti felsorolás is a zuglói üzemek párttagjairól, azonban ez csak töredékesen maradt fent, az Állatkertre vonatkozóan mindössze három név szerepel rajta. A gépelt névlistát valószínűleg egy betűrendes könyvből írták át, azonban csak A–H kezdőbetűig találhatók rajta vezetéknevek. Uo. 100. p.

¹⁰ Pál 2020. 156–167. p.

¹¹ Tőreki 2022. 39–66. p.

¹² BFL X.5 4. doboz. A/1016/2. 116–201. p. Mivel a párttagok között feleségek is voltak, ezért a férjük által eltartott asszonyokat mind a „háztartásbeli szakcsoportba” sorolták, így ez lett a kerületben a legnépesebb szaktestület.

¹³ A szakcsoportok szerinti összeírások közül csak egyet láttak el dátummal. A négy lista egyikén csak egy fő szerepelt az állatkerti alkalmazottak közül, míg a legbővebb lista 21 nevet tartalmaz. Az egyetlen beazonosítható dátumú névsoron, amelyen 1944. július 10-ét tüntettek fel, pedig 14 fő található.

¹⁴ Azonban az utóbbiak esetében így csak azok a nyilasok szűrhetők ki a kutatás számára az összes XIV. kerületi párttag közül, akik az Állatkertben laktak, így 100%-os eredmény nem érhető el. Elképzelhető, hogy szerepel a listán olyan személy, aki valamilyen általános munkakört töltött be, és az Állatkertben dolgozott, de nem a kerületben lakott, vagy már nyilas párttagként került az Állatkert alkalmazásába, így az eredeti belépési helyén tartották nyilván.

3. kép. Nyilasok plakátokat ragasztanak egy budapesti utcán 1944-ben.
([Fortepan, képszám: 155598](#))

Az Állatkert vezetői és több alkalmazott a háború utáni igazolóbizottsági meghallgatáson úgy nyilatkoztak, hogy sokáig nem volt tudomásuk az intézményen belüli nyilasok szervezkedéséről, nem tudták, hogy ki tartozott a párthoz.¹⁵ Azonban az 1944. október 15–16-i hatalomátvétel után már többen nyilvánosan viseltek pártjelvényt, ráadásul 1944. december 21-én az Állatkert igazgatóságának le kellett jelentenie a Polgármesteri I. ügyosztálynak,¹⁶ hogy az intézményben kik a helyi nyilas pártvezetők. Az irat egy nyolc névből álló listát tartalmaz, kilenc párttiszséget megjelölve,¹⁷ igazolva, hogy a felsorolt dolgozók bemutatták a Nyilaskeresztes Párt által kiállított megbízólevelüket az igazgatóságnak. Erre azért volt szükség, mert Budapest polgármestere a főpolgármester rendeletére 1944. december 5-én felszólította a fővárosi üzemek, hivatalok és intézmények vezetőit, hogy jelentsék, kik a hatalmon lévő párt tényleges megbízottjai náluk. A későbbi vallomások alapján azonban kiderült, hogy erre a nyilaskeresztes vezetői listára Csúri Ferenc és ifj. Rottek József helyi nyilas vezetők több tagot önkényesen írtak fel.¹⁸

¹⁵ BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22416. sz. 13., 17., 20. p.; Rauth József vallomásában azt állította, hogy már korábban is lehetett tudni, hogy ki a nyilas az Állatkertben, és Nadler Herbert igazgató is ellentmondásosan nyilatkozott, ugyanis azt állította, hogy tudta az egyik irodai dolgozóról, hogy tagdíjat fizetett. Uo. 28. p.

¹⁶ Ez az ügyosztály volt felelős a székesfőváros alkalmazottainak ügyeiért.

¹⁷ Az Állatkert egyik éjjeliőre két pozícióban is szerepelt a listán. BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22396. sz. (577/1944. Áll. sz.)

¹⁸ Az iraton szereplő özv. Halenár Sándorné, aki „női vezetőként” szerepel, későbbi vallomásában azt közölte, hogy tudta és akarata ellenére került a listára, nem kívánta a tisztséget elvállalni, ami ellen már akkor is hevesen tiltakozott. Állítását tanúval is tudta bizonyítani, valamint az említett alkalmazott valóban nem szerepelt semmilyen nyilasok által vezetett nyilvántartásban. BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22396. sz.; A listán szereplő Hadfi László is hasonlóképpen nyilatkozott. BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22416. sz. 20. p. A dokumentum szerint, amelyet az igazgatóhelyettes írt alá, „a megbízólevelüket személyesen

Az állatkerti nyilas üzemi tanács tagjai

A XIV. kerületi Nyilaskeresztes Párt nyilvántartásain túl a szélsőjobboldallal szimpatizáló állatkerti dolgozókra vonatkozóan a II. világháború után lezajlott igazolóbizottsági vizsgálatok, a népbírószági eljárások, valamint a politikai rendőrségen keletkezett iratok adnak információkat. A nyilatkozatokon, vallomásokon és kihallgatási jegyzőkönyveken keresztül visszamenőleg információkat kaphatunk a helyi nyilasok tevékenységéről. Az igazolóbizottsági eljárások vegyes képet mutatnak, többségükben mindössze egy-két oldalra terjednek ki. Ráadásul, amennyiben az 1945 márciusától kezdődő igazolóbizottsági eljárások idején az egykori állatkerti alkalmazott már nem volt a városligeti intézmény dolgozója, vagy nem tartózkodott ismert helyen, nem tudták a fővárosi alkalmazotti státusza keretében felelősségre vonni. Ez történt a helyi pártvezetők közül többekkel is.¹⁹

Csúri Ferenc, szegedi születésű állatkerti kertészsegéd, aki a helyi „üzemi tanács vezetője” volt, tevékenysége, fenyegető fellépése és önkényes viselkedése több dolgozó, valamint az intézmény vezetőségének ellenszenvét is kiváltotta.²⁰ Dr. Szabó Ferenc igazgatóhelyettes úgy nyilatkozott később, hogy Nadler Herbert intézményvezetővel arról beszéltek, hogy érdemesebb lenne egy józanabb gondolkodású személyt Csúri pozíciójába juttatni.²¹ Csúri Ferenc pestszentlőrinci lakos volt, és a világháború végén már nem tért vissza az Állatkert kötelékébe, így a városligeti intézményben nem történt meg a felelősségre vonása.²² 1945 novemberében egy kispesti közjegyzői iraton már építőmunkásként szerepelt, és nincs nyoma annak, hogy korábbi nyilas múltja miatt hosszabb időre elítélték volna.²³ Csúri Ferenc 1977-ben Pestszentlőrincen hunyt el.²⁴

Ifj. Rottek József nógrádi születésű fűtő az Állatkert régi alkalmazottja volt, családjával együtt az intézményben lakott.²⁵ A helyi nyilas „üzemszervezői” pozíció mellett körzetfelelősként is működött.²⁶ Ifj. Rottek József 1945-ben már nem található az intézmény dolgozói között, sem a választói névjegyzékben, sem a népszámlálási íveken, sem az állatkerti lakók összeírásánál.²⁷ Egy másik állatkerti dolgozó ügyében tett tanúvallomások szerint a szovjet katonák érkezése előtt ifj. Rottek József nyilas egyenruháját és karszalagját a lakásán hátrahagyva elmenekült.²⁸ Valószínűsíthető, hogy nyilas tevékenysége miatt a városligeti

mutatták be” a nyilas vezetők, de a későbbi vallomások alapján ezt Csúri és ifj. Rottek saját hatáskörben intézte. BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22396. sz. (577/1944. Áll. sz.). Nadler igazgató vallomásában említ egy általa kezdeményezett összeírást is a helyi nyilasokról, de ennek nem találtam nyomát. BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22416. sz. 13. p.

¹⁹ Csúri Ferenc, Hugyeczi Mihály és Sram József esetében a felelősségre vonás hiányát az is megerősíti, hogy a hatóságok későbbi nyilvántartásában a nevük szerepel, de büntetési tétel nincs személyükkel összekapcsolva. ÁBTL 4.1. A-961. 244., 256., 285 p. Ifj. Rottek József azonban ezekben a nyilvántartásokban sem szerepel.

²⁰ BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22396. sz.

²¹ BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22416. sz. 29. p.

²² Csúri Ferenc utoljára az 1944. november–decemberi alkalmazotti névsoron szerepelt. BFL VIII.3821. 1. kisdoboz. Illetmény jegyzékek 1935–45-ig. A Szfv. Állat- és Növénykert alkalmazottainak névsora.

²³ BFL VII.270.a 182/1945.

²⁴ BFL XXXIII.1.a (XV.20.) A1250. 0434. Halotti anyakönyv. Budapest, XVIII. kerület 1977. február 11. 57. fsz.

²⁵ Ifj. Rottek József már 1924-ben az Állatkertben lakott. BFL IV.1419.j 605. számlálójárás. A nyilas listákon a felesége is szerepel a „háztartásbeli szakcsoport” tagjaként.

²⁶ XVIII.1502.b 3633/1945. 22396. sz. (577/1944. Áll. sz.). Az Állatkert illetmény kimutatási listája szerint ifj. Rottek József 1944. július 14-től tartósan betegállományban volt. BFL VIII.3821. 1. kisdoboz. Illetmény jegyzékek 1935–45-ig. Hetibéres alkalmazottak illetménylapjairól kimutatás az 1944. októberi járandóság szerint.

²⁷ A nyilvántartásokban a családtagjai sem szerepelnek már. BFL IV.1419.n 605. számlálójárás; VIII.3821. 1. kisdoboz. Illetmény jegyzékek 1935–45-ig. Az Állatkert lakóinak névsora 1945. március 17.

²⁸ A vallomások szerint ezért több mint tíz állatkerti dolgozót elvittek a szovjet katonák a szomszédos Angol Parkba. ÁBTL 3.1.9. V-87802 11., 20. p.

zoológiai és botanikus kertből távollétében elbocsátották.²⁹ Az egykori állatkerti fűtő 1951-ben szülővárosában, a Nógrád megyei Nógrádon hunyt el.³⁰

Az Állatkertben lakó, szintén nógrádi születésű Sram (Schramm) József irodaszolga/altiszt 1942-től volt a Nyilaskeresztes Párt tagja, „üzemszervező-helyettesi” tisztségben szerepel a helyi nyilas vezetők listáján.³¹ Az állatkerti illetménylapokról készült kimutatás szerint 1944. december 12-én katonai szolgálatra vonult be. Sram József a háború után az Állatkert kötelékében maradhatott, és a helyi kommunista pártszervezetbe is belépett, ahonnan 1948 nyarán nyilas múltja miatt zárták ki.³² 1950-ben helyezték át a Fővárosi Temetkezési Intézethez.³³

Az Állatkert egyik éjjeliőre, Koltay István két pozícióra szóló megbízólevelet is kapott a Nyilaskeresztes Párttól 1944 decemberében, nemcsak a szakmájához igencsak illő „őrségvezető” párttisztséget viselte, hanem a „szakmai vezető” rangot is megkapta.³⁴ A Zala megyei Szepetnekről származó éjjeliőr az igazolóbizottsági vizsgálat során azt nyilatkozta, hogy 1941-től 1943-ig a Nyilaskeresztes Párt tagja volt, amiért büntetésül hat és fél hónapra internálták.³⁵ A politikai rendőrségen tett vallomása azonban ettől eltért, és az internálás időtartalmáról is más adatokat rögzítettek a hatóságok. Koltay 1945 májusában tett vallomása alapján mindvégig nyilas párttag maradt, ráadásul 1944. november 15–16-án nyilas karszalagot viselve részt vett egy több mint száz zsidóból álló csoport kísérésében, akiket végül az Óbudai Téglagyár területén adtak át a rendőrségnek.³⁶ Ezért 1945. május 7-én internálták, azonban már júniusban elengedték és rendőri felügyelet alá helyezték.³⁷ Koltay szabadulása után visszatért az Állatkertbe, ahol továbbra is folytatta munkáját, sőt, a helyi kommunista pártszervezetbe is belépett. Innen 1948-ban nyilas múltja miatt zárták ki,³⁸ de az intézmény alkalmazottja maradt a Lakásépítő Nemzeti Vállalathoz történt 1950-es áthelyezéséig.³⁹

Huszár Sándor Gyöngyöshalászáról származó állatápolót bízták meg a helyi nyilasok a „személyi ügyek” vezetésével, aki később hibás döntésnek minősítette a Nyilaskeresztes Pártba történt belépését.⁴⁰ Huszár 1947 nyarán tért vissza a hadifogságból Magyarországra,⁴¹ és az Állatkertben folytatta munkáját, valamint a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) helyi alapszervezetébe is belépett. Innen az 1948-ban lefolytatott párttagság-felülvizsgálatkor nyilas múltja miatt zárták ki, de nyitva hagyták a lehetőséget számára, hogy a párton kívül bizonyítsa, méltó a tagsága későbbi visszanyerésére.⁴² Kiemelkedően szorgalmas állatkerti munkája és a

²⁹ Nadler Herbert állatkerti vezető igazolóbizottsági anyagában fellelhető egy lista a „kiüresített” dolgozói lakásokról. A hat érintett családból négyről bizonyítható a nyilas múlt és további egy esetében fennáll a gyanú. Bár az iraton nincs megnevezve a lakások kiürítésének oka, de valószínűsíthető, hogy az egykori nyilasok otthonai voltak, ahonnan elmenekültek vagy kilakoltatták őket. BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22416. sz. 46. p.

³⁰ MNL NVL XXXIII.1.a Halotti anyakönyv. Nógrád, 1951. március 15. 7. fsz.

³¹ BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22396. sz. (577/1944. Áll. sz.)

³² BFL XXXV.109.c. 21. öe. (1). 1948. Vegyes. Vezetőségi és pártmunkás értekezlet. 1948. június 2.

³³ BFL IV.1420.m Sram József; VIII.3821 6. kisdoboz. Levelezések 1949–1956. 2. Változás jelentés. ad 646/1949. á. sz.

³⁴ BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22396. szám (577/1944. Áll. sz.).

³⁵ Uo. 7569/1945. 8996. sz. A bizottság azt állapította meg, hogy 1941 februárjától 1943 januárjáig volt a nyilas párt tagja, és utána a párttal minden érintkezést megszakított.

³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-38901 3–4. p.

³⁷ Uo. 11. p. Gyors kiengedésére valószínűleg egészségi állapota miatt került sor, ugyanis Koltay az I. világháborúban szerzett sérülései miatt 60 %-os rokkantnak minősült. Családja és közvetlen környezete kiállt demokratikus beállítottsága mellett, azt nyilatkozták, hogy megtevesztés miatt lépett be a pártba, sőt nyilasellenes kijelentései voltak. Uo. 6–7. p., 24. p.

³⁸ BFL XXXV.109.c. 21. öe. (1). 1948. Vegyes. Vezetőségi és pártmunkás értekezlet. 1948. június 2.

³⁹ BFL VIII.3821 6. kisdoboz. Levelezések 1949–1956. 2. Változás jelentés. ad 646/1949. á. sz.

⁴⁰ BFL XXXV.109.c. 21. öe. (1). 1948. Vegyes. Vezetőségi és pártmunkás értekezlet. 1948. június 2.

⁴¹ MNL OL X 10874. 0757932 nyilvántartási szám. Adatbázisok Online. [Szovjet táborok magyar foglyai](#). (utolsó lekérdezés: 2025. május 28.)

⁴² BFL XXXV.109.c. 21. öe. (1). 1948. Vegyes. Vezetőségi és pártmunkás értekezlet. 1948. június 2.; Huszár kizárása után a szakszervezetben tevékenykedett és pártiskolába is elküldték. Uo. Vezetőségi ülés. 1948. szeptember 27.; Uo. (1) 1949. Vezetőségi ülés. 1949. március 21.

mozgalom érdekében végzett tevékenysége eredményeként múltját elnézték neki, így az intézményben maradhatott.⁴³ Huszár Sándor állatápoló, főápoló, majd vezető főápoló az intézményben töltött több évtizedes kiemelkedő munkája során az egyik legismertebb és elismertebb dolgozója lett.⁴⁴ Az Állatkert „Huszár bácsija” 1977 májusában 63 évesen hunyt el.⁴⁵

4. kép. Felirat a Fővárosi József Fiúárvaház falán az Üllői úton, 1944.

([Fortepan / Berkó Pál, képszám: 79510](#))

Hadfi (Hauszler) László kertészeti órabéres munkás 1922 tavaszán csatlakozott az Állatkert állományához. 1944 decemberében a „munka egy tagja” tisztséggel került a nyilas megbízottak listájára, azonban később azt nyilatkozta, hogy őt önkényesen írták fel.⁴⁶ Hauszler László 1907-ben Budapesten született, nevét 1940-ben Hadfira magyarosította.⁴⁷ Saját bevallása szerint 1939-ben csatlakozott a nyilaskeresztesekhez, de csak három hónapig fizette a tagdíjat. Indoklásként azt nevezte meg, hogy a kinevezése, illetve végleges státuszhoz jutása, valamint a munkabéremelés lehetősége miatt lépett be a pártba, de hamar rájött, hogy csak hitegették. Hadfi 1941-től többször is katonai szolgálatra vonult be, majd Csehországba került. 1945 januárjában tért vissza hazájába. Nyilatkozata szerint 1939 után annyira eltávolodott a nyilas eszméktől, hogy feleségével megegyeztek, hogy II. kerületi lakásukban zsidókat bújtatnak, és gondoskodnak ellátásukról. Tanúvallomások alapján beigazolódott, hogy a nyilas uralom időszakában üldözötteknek nyújtottak Hadfiék oltalmat. Ennek beszámításával az

⁴³ Uo. (1) 1949. Pártmunkás értekezlet. 1949.11.10.; Korcsmáros Pál: Minden külön értesítés helyett. *Friss Ujság*, 1948. június 20. 3. p.

⁴⁴ Szidnainé 1991. 191. p.; Buzás: Tigrisek játszótársa. *A Hazáért*, 1975. december 17. 14. p.

⁴⁵ Kőbányai György: Elbúcsúzott a kerttől. Övta Nahárt, a tigrislányt. *Esti Hírlap*, 1977. március 22. 3. p.

⁴⁶ BFL XVIII.1502.b. 3633/1945. 22416. sz. 20. p.

⁴⁷ Hadfi eredetileg Kocsis László néven született, de később apja örökbe fogadta, így ezután már Hauszler néven élt 1940-ig. BFL XXXIII.1.a (XV.20) A583 464–465. Születési anyakönyv. Budapest, VI. kerület 1907. október 19. 2623. fsz.

igazolóbizottsági eljárás során mindössze megfeddésben részesült az Állatkert kertészeti munkása.⁴⁸ Továbbra is az intézmény alkalmazásában maradt néhány évig, viszont a második állatkerti létszámleépítési hullám során 1949 februárjában az Anya- és Csecsemővédő Intézethez helyezték át. Hadfi László 1986-ban hunyt el.

Hugyecz Mihály nógrádi születésű irodaszolga „szociális vezetőként” szerepelt a helyi nyilasok listáján.⁴⁹ A későbbi vallomások alapján róla többen is tudták, hogy a nyilasokkal kapcsolatba került, de viselkedésére ebből a szempontból nem volt panasz, inkább úgy tekintettek rá, mint akit megtévesztettek a propagandával. Sőt annyira ártalmatlannak tartották, hogy az Állatkert vezetői inkább őt akarták a helyi nyilasok vezetőjének látni Csúri Ferenc helyett.⁵⁰ Hugyeczet és családját nyilas múltja miatt ki akarták lakoltatni az intézményben lévő szolgálati lakásukból, azonban ez ellen Nadler Herbert igazgató tiltakozott.⁵¹ Végül maradhattak lakhelyükön, és Hugyecz továbbra is az intézményben dolgozhatott egészen 1950-ig, amikor a létszámleépítés során a Miskolci úti Iskolába helyezték át.⁵²

Az állatkerti nyilas párttagok és felelősségre vonásuk

A vezető beosztást betöltött egykori állatkerti nyilas párttagok egy részét a budapesti harcok befejezése után már nem találjuk az intézmény dolgozói között, így felelősségre vonásukra (ha megtörtént) már nem a városligeti Állatkert alkalmazottjaiként került sor. Ráadásul többekről kiderült, hogy a nyilasok hatalomra kerülése ellenére sem végeztek aktív pártmunkát. Azonban nem kellett vezető beosztásúnak lenni Szálasi pártjában, hogy felelősségre vonjanak valakit. Igaz, esetükben nem születtek súlyos ítéletek az igazolóbizottsági eljárások során. Többségükben a legenyhébb és következmények nélküli „megfeddést” kapták. Az így megbüntetett egykori nyilas állatkerti dolgozók, bár párttagok voltak, de nem aktivizálták magukat az 1944. októberi hatalomátvétel után. Általában 6-9 hónap internálás után térhettek vissza a városligeti zoológiai és botanikus kertbe, ahol ismét munkába állhattak.⁵³ Szabadulásuk után rendőrhatalósági felügyelet alatt maradtak az egykori internált párttagok, amit jellemzően 1946 őszén szüntettek meg a hatóságok.⁵⁴

Három olyan esetet sikerült feltárni, ahol az állatkerti dolgozók súlyosabb büntetésben részesültek, aminek oka az volt, hogy ők aktívan részt vettek a nyilas mozgalom tevékenységében.

Az Állatkertben lakó Bradák István kertészeti munkás ellen népbírószági eljárás indult. Vallomása szerint többször megfordult a nyilasok központjában, az Andrásy út 60. szám alatti, ún. Húség Házában.⁵⁵ A hatalomátvétel utáni magatartásáról nem érkezett negatív bejelentés, így a valamivel több mint hathavi internáláson túl csak három évre zárták ki Bradákot az előléptetési lehetőségéből, miközben rendőrségi felügyelet alatt maradt.⁵⁶ A tordasi származású állatkerti kertész 1946 áprilisában bejelentette a rendőrségnek, hogy szülőfalujába

⁴⁸ BFL XVIII.1502.b 5299/946. 36355. sz. 2–9. p.; Uo. 3633/1945. 22416. sz. 20. p.

⁴⁹ BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22396. sz. (577/1944. Áll. sz.)

⁵⁰ Uo. 22416. sz. 29. p.

⁵¹ Uo. 28., 35., 40–41., 46. p.

⁵² BFL VIII.3821 6. kisdoboz. Levelezések 1949–1956. 2. Változás jelentés. ad 646/1949. á. sz.

⁵³ BFL XVIII.1502.b. 7150/1945. 47267. sz., 47265. sz., 7973/1945. 49226. sz.

⁵⁴ ÁBTL 2.5.4. 334/29. 11. p.; Uo. 319/6. 8. p.

⁵⁵ Bradák több állatkerti nyilas társát is megnevezte. BFL XX.2.b 4372/1947. 14. p.

⁵⁶ Uo. 11–12. p.; BFL XVIII.1502.b. 7150/1945. 47267. sz.

visszaköltözik,⁵⁷ azonban rövidesen ismét az Állatkert alkalmazottai között tartották nyilván. Mivel megjelenési kötelezettségeinek mindig eleget tett, és a városligeti kert üzemi bizottsága is igazolta magatartását, így a rendőri felügyeletét 1948-ban megszüntették.⁵⁸

Pálosi (Pawlikowszki) András 1913-ban született Újpesten.⁵⁹ Órabéres irodai szolgaként alkalmazták az Állatkertben az 1930-as évek közepétől, pontosabban a városligeti intézményben működő, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár V. számú fiókkönyvtárát kezelte. Pawlikowszki András saját vallomása szerint 1942-ben lépett be a Nyilaskeresztes Pártba, ugyanis ettől remélte altiszti kinevezését, és ezzel státusza véglegesítését. Úgy nyilatkozott, hogy két-három hónapnyi tagdíjat fizetett, de utána beszüntette azt. Időközben nevét 1944 októberében Pálosira magyarosította. 1944 novemberében újból belépett a pártba, és az elmaradt két évnyi tagdíjtartozását pótolta. Tanúk visszaemlékezései szerint a nyilas jelvényét és karszalagját ezután rendszeresen viselte. Részt vett az állatkerti küldöttség tagjaként Mohay Gyula nyilas főpolgármester beiktatásán is. Vallomása szerint két alkalommal volt razzián, amit ők „bevetésként” emlegettek. Elsőként a Gizella úti házakat, lakásokat kutatták át rendőrök kíséretében, zsidókat, szökött rendőröket és fegyvereket keresve.⁶⁰ Az itt elfogott zsidókat a KISOK pályára kísérték (Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Központja Zuglóban a Mexikói út–Erzsébet királyné útja–Columbus utca által határolt területen), ahol gyűjtőtábor is működött egy időben. Elmondása szerint az üldözöttek továbbvitelében már nem vett részt. A második alkalommal a Hársfa utcai rendőrkapitányságra mentek, hogy onnan kiindulva zsidókat gyűjtsenek be, de ez az akció vallomása szerint végül elmaradt. Pálosi András 1944. december 7-én vonult be katonának, Németországba került, és 1946 januárjában tért haza Magyarországra, ekkor letartóztatták, és az egykori állatkerti könyvtáros népellenes bűncselekmény elkövetésével gyanúsítva fogházba került. 1946. február 12-én tett tanúvallomást nyilas tevékenységéről. Ügyében négy tanút idéztek be, hárman állatkerti dolgozók voltak, egy személy pedig fővárosi könyvtáros volt, akinek a keze alatt dolgozott Pálosi. A tanúk vallomásukban megerősítették, hogy az állatkerti könyvtáros a nyilas hatalomátvétel után aktív tevékenységet folytatott az intézményen belül, fenyegetően lépett fel, és többeknek is beszámolt az éjszakai razziákról, amelyeken részt vett.⁶¹ A népbíróság 1946 júniusában tárgyalta az ügyét, ahol a vádlott visszavonta korábbi vallomását, jelezve, hogy azt kényszer hatására tette a rendőrségen. Tagadta, hogy jelvényt és karszalagot viselt volna, és azt mondta, hogy razziákon sem vett részt, mindössze munkája részeként a főváros könyveit szedte össze a zsidóktól. A beidézett négy tanúval a szembesítés sikertelen volt, Pálosi ártatlannak vallotta magát.⁶² A bíróság miután a vádlott korábbi tanúvallomásának visszavonását indokolatlannak ítélte, négy év kényszermunkát szabott ki Pálosira büntetésképpen. A népügyész súlyosbítást kért, míg az ügyvéd felmentést, vagy legalább a legenyhébb ítéletet. 1947 novemberében indult meg a bizonyítékok kiegészítése további tanúk kihallgatásával, akik pozitívan nyilatkoztak a vádlott munkájáról és magatartásáról, sőt egy zsidó személy is azt vallotta, hogy kenőpénzért cserébe segített neki a tejbeszerzésben az üldöztetések idején. Az új

⁵⁷ BFL XX.2.b 4372/1947. 24. p.

⁵⁸ ÁBTL 2.5.3. 58180/1949. 7–9., 12., 16. p.

⁵⁹ BFL XXXIII.1.a (XV.20) A1459 0423. Születési anyakönyv. Újpest, 1913. március 21. 30. fsz.

⁶⁰ BFL XXV.1.a. 1099/1946. 4–17. p. A nyilasok első „bevetései” még a rendőrség részvételével történtek, így ezeknél a törvényesség látszata valamennyire még megvolt. Amennyire rekonstruálni lehet, a zuglói nyilasok kezdetben még a rendőrséggel együttműködve hajtották végre akcióikat, de miután azt tapasztalták, hogy a hatóságoknak átadott elfogottakat időnként újra elkapják a razziákon, a későbbiekben már a hivatalos szervek bevonása nélkül tevékenykedtek. Így már semmilyen kontroll nem állta útját az önkényes fosztogatásoknak, kínzásoknak, gyilkosságoknak. Máthé 2014. 119–123. p.

⁶¹ BFL XXV.1.a. 1099/1946. 4–17. p.

⁶² Uo.19–20. p.

tanúk úgy emlékeztek vissza, hogy a vádlott inkább kényszerből lépett vissza a nyilaspártba.⁶³ A Népbíróságok Országos Tanácsa az új vallomások alapján nem változtatta meg a bűnösség megítélését, azonban az ítéletet jogilag tévesen meghozottnak minősítette, és azt végül két év hat hónap börtönbüntetésben állapította meg, amiből a vádlott már ekkorra valamivel több mint két évet letöltött. 1948. július 9-én helyezték a volt állatkerti könyvtárost feltételeesen szabadlábra.⁶⁴ Nincs nyoma annak, hogy az Állatkerttel ismét alkalmazotti viszonyba került volna.⁶⁵

Nagy Károly 1907-ben, a Pest megyei Tápióságban született, asztalosként dolgozott a városligeti intézménynél 1944 tavaszától, de már nyilas párttagként került az Állatkerthez. Későbbi vallomása szerint 1940 novemberében lépett be a Nyilaskeresztes Pártba még a XIII. kerületben, mert úgy gondolta, hogy itt segíteni fognak a kisembereken, és majd jobban kereshet. Kezdetben röplapokat terjesztett, tagdíjakat szedett, plakátokat ragasztott, valamint pártiskolába is elküldték. Ezután vezető tagja lett az angyalföldi pártszervezetnek. Az 1944-es hatalomátvétel után is aktív maradt, vallomása szerint a Király utcában razziázott egy rendőrt kísérvé, ahol három munkaszolgálatos zsidót gyűjtöttek össze. Karszalagot és jelvényt hordott, sőt pisztoly is volt nála ekkor, amit elmondása szerint nem a nyilasoktól kapott, hanem családon belül örökölt. Ezen kívül később géppisztolyos őrszolgálatot is teljesített a Szent László úton, valamint az állatkerti trafik előtt. 1944 decemberében vonult be katonának.⁶⁶ A háború után letartóztatták és 1945 márciusában hallgatták ki. Nagy a korábbi vallomását a tárgyaláson is fenntartotta. A népbíróság öt év börtönre ítélte, enyhítésként beszámítva, hogy korábbi tevékenységéről mindent elismert.⁶⁷ 1949 októberében szabadult, azonban továbbra is a hatóságok látóterében maradt. 1962 márciusában az Államvédelmi Hatóság ügynöke egy presszóban történt beszélgetés során megpróbálta kipuhatolni az egykori állatkerti asztalos politikai véleményét. Azonban Nagy elzárkózott a válszadástól, mindössze arra panaszkodott, hogy igazságtalannak tartja az egykori ítéletet.⁶⁸ Nagy Károly a Szék- és Kárpitosipari Vállalatnál dolgozott 1967-es nyugdíjazásáig, és mivel magatartására nem volt panasz, sőt az 1956-os forradalom eseményeiben sem vett részt, ezért mentesítést kapott korábbi büntetésével kapcsolatban, azaz rehabilitálták.⁶⁹

Ellentmondásos esetként maradt meg az Állatkert egyik idomárjának rendőrségi vizsgálata, aki szintén családjával együtt az Állatkertben lakott. Szegedi (Szegedy) Gábor lippai születésű állatidomár neve többször felmerült vallomásokban Nadler Herbert igazolóbizottsági eljárása során. Többen megemlítették egy esetet, amikor Szegedi egy általa zsidónak minősített állatkerti bérlő boltja előtt kiabálva arról próbálta meggyőzni a kert látogatóit, hogy ne vásároljanak tőle a származása miatt. A visszaemlékezések szerint Nadler igazgató a helyszínre sietett és felelősségre vonta Szegedit a viselkedése miatt, valamint elbocsátással fenyegette meg.⁷⁰ Az állatidomárra viselkedése alapján nyilasként tekintettek munkatársai, de neve nem szerepelt a XIV. kerületi nyilaslistákon, illetve a rendőrség irataiban sem található erre bizonyíték.⁷¹ Mindezek mellett a második világháború után egy másik ok miatt is feljelentés

⁶³ Uo. 23–26. p.

⁶⁴ Uo. 37–68. p.

⁶⁵ A hatóságok nyilvántartása szerint Pálosi András a Péterffy Sándor utcai Kórház szerelőjeként dolgozott szabadulása után. ÁBTL 2.2.1. I/2 5. doboz

⁶⁶ BFL XXV.1.a. 560/1945. 7–8., 17. p.

⁶⁷ Uo. 19. p.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-87673. 6–7. p.

⁶⁹ BFL XXV.1.a. 560/1945. 43. p. Több iratban is munkahelyeként a Szék- és Faárugyár szerepel.

⁷⁰ BFL XVIII.1502.b. 3633/1945. 22416. sz.41–42. p.

⁷¹ Később az Állatkert üzemi bizottsága is arról nyilatkozott, hogy Szegedi nem volt nyilas párttag. Uo. 7203/1945. 47485. sz.

érkezett ellene az Állatkert üzemi bizottságától. Több állatkerti dolgozó tanúként állította, hogy az orosz katonák megérkezése után Szegedi Gábor szláv nyelvtudását kihasználva összebarátkozott a szovjetekkel, és ezt haszonszerzésre, üzletelésre használta fel, valamint az óvóhelyeken bujkáló nőket azzal fenyegette, hogy kiszolgáltatja őket a katonáknak. Ezen felül úgy tudták, hogy amikor vidékre ment az oroszokkal élelmiszerbeszerző útra, a helyiekkel szemben ellenségesen viselkedett.⁷² A feljelentés és a tanúk meghallgatása után a politikai rendőrség márciusban elrendelte az állatkerti idomár őrizetbe vételét, és kezdeményezték internálását.⁷³ Szegedi Gábor tagadta a vádakat, azt állította, hogy nem volt nyilas párttag.⁷⁴ Úgy nyilatkozott, hogy nyelvtudásának köszönhetően szót tudott érteni az orosz katonákkal, és ezzel megmentette több állatkerti dolgozó életét, nem jutott önkényesen élelmiszerhez, valamint a vidéki akcióban való aktív részvétele is hamis vád. Nem tagadta, hogy megígérte a katonáknak, hogy nőket szerez nekik, de azt vallotta, hogy ezt nem teljesítette, és nem volt köze a három női áldozat elhurcolásához. Az ellene történt vádakat munkatársai rosszindulatának minősítette.⁷⁵ Szegedi ártatlansága mellett egy korábbi munkaadója és egy állatkerti dolgozó felesége is kiállt.⁷⁶ A rendőrségi vizsgálat a hét terhelő tanú ellenére az állatidomár ártatlansága mellett döntött, és áprilisban szabadlábra helyezte.⁷⁷

A Budapest ostromának lezárulta után kezdődött számonkérés az egykori állatkerti nyilas párttagok tekintetében felemásan valósult meg. A helyi pártszervezet kiépítésében szerepet játszóik közül 1945-re már többen nem tartoztak az Állatkert dolgozói közé, így nem kerültek elszámoltatásra a főváros alkalmazottai között. A visszatérők esetében, akikről kiderült, hogy az 1944. októberi hatalomátvétel után a nyilasokkal együttműködtek, bíróság elé kellett állniuk. Voltak esetek, ahol az igazolóbizottsági eljárások során átsiklottak az egykori párttagok múltja felett. Arra is volt példa, hogy az illető egyszerűen nem írta rá nyilatkozatára, hogy a Nyilaskeresztes Párt tagja volt.⁷⁸

Az állatkerti nyilasok tevékenységének megítélése

A felkutatott források alapján az Állatkert dolgozói között nem volt olyan párttag, aki részt vett volna a zuglói nyilasok által elkövetett tömeggyilkosságokban. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy a kerületi pártszervezet vezetői a hatalomátvétel után csak a leghűségesebb, kipróbált tagokat fegyverezték fel, és őket bízták meg a kínzások és kivégzések végrehajtásával.⁷⁹ Másrészt az állatkerti alkalmazottak közül egyre többen vonultak be katonai szolgálatra 1944-ben,⁸⁰ így azok sem tudtak csatlakozni a kerületben elkövetett kegyetlenkedésekhez, akik

⁷² ÁBTL 3.1.9 V-87802. 11–19. p.

⁷³ Uo. 8. p.

⁷⁴ Szegedi mohamedán vallásúnak mondta magát, bár mindenhol római katolikusként szerepel.

⁷⁵ ÁBTL 3.1.9 V-87802. 9–10. p. Egy tanú vallomása szerint Szegedit azért nem szerették az Állatkertben, mert a majmokkal végzett bemutatói után lehetősége volt mellékes keresetre (az állatkerti igazgatóság tudtával), amiből csak ő részesült. Uo. 20. p.

⁷⁶ Uo. 20–22. p.

⁷⁷ Uo. 18. p. Ez annak ellenére történt, hogy egy rendőrségi jelentés szerint, amikor Szegedit letartóztatták, felesége három orosz katonát leitatott, és felbujtotta őket, hogy szabadítsák ki férjét, és ezt csak a hatóságok bevonásával tudták megakadályozni. Uo. 23–24. p.

⁷⁸ Három állatkerti dolgozó, akik szerepeltek a kerületi nyilas listákon, nemleges vagy elkerülő válaszokat adtak a nyilatkozat 28. számú kérdésére, amelyben a párttagságokra kérdeztek rá, ezzel elérve igazolásukat. BFL XVIII.1502.b. 3632/1945. 22307. sz., 3633/1945. 22413. sz., 8037/1945. 49287. sz.

⁷⁹ Máthé 2014. 86. 109. és 113. p.

⁸⁰ Minimum kilenc fő a nyilas listákon szereplők közül katonai szolgálatra vonult be, közülük többen hadifogságba estek, sőt volt olyan dolgozó is, aki onnan már nem tért vissza. BFL VIII.3821. 1. kisdoboz. Illetmény jegyzékek 1935–45-ig. Hetibéres

esetleg erre hajlandóak lettek volna.⁸¹ A korábbi nyilas állatkerti dolgozóknak, akik az intézményben maradhattak, kezdetben elnézték múltjukat, és nagy számban nyertek felvételt a helyi MDP pártszervezetbe.⁸² Azonban a néhány éven belül fokozódó politikai nyomás miatt ismét előtérbe kerültek az egykori szélsőjobboldali nézeteket valló alkalmazottak. Miután a kommunisták leszámoltak az egyesülésellenes szociáldemokratákkal, megkezdtek a munkahelyi pártalapszervezetek tagságának felülvizsgálatát, ami az Állatkertben több hullámban ment végbe 1948 júliusától kezdve 1949 elejéig.⁸³

A felülvizsgálatok során hét egykori nyilast zártak ki a helyi alapszervezetből. Az érintettek legtöbbször nehezményezték ezt, igyekeztek megmagyarázni nyilas múltjukat, annak jelentőségét kisebbiteni. Volt, aki sértőnek találta a „pártszolgálatos gyanús” megjelölést, még úgy is, hogy korábban az állatkerti nyilasszervezet „üzemszervező helyettese” volt. Sőt, volt olyan egykori nyilas, aki azt bizonygatta, hogy mindig is baloldali volt, a nyilas pártban is a munkásság érdekeit képviselte.⁸⁴ A felülvizsgálat csak a pártból történő kizárásról szólt, és nemcsak az egykori nyilasokat érintette, de nagy valószínűséggel szerepet játszott az ekkor már folyamatban lévő elbocsátások, illetve áthelyezések során történő döntésekben is.

1948 júliusa és 1950 áprilisa között három hullámban polgármesteri rendeletekre nagyarányú létszámleépítésbe kezdtek az Állatkertben. Az első elbocsátási, illetve áthelyezési hullámban 14 fő került el az intézménytől, a másodikban 16 dolgozó, míg 1950 márciusában további hét alkalmazottat helyeztek át más intézményekhez. Az érintett személyek közül kilenc fő volt egykori nyilas párttag.⁸⁵

A helyi MDP alapszervezet vezetői az egykori szélsőjobboldali nézeteket valló dolgozók elküldésétől várták az állatkerti munkamorál javulását. Azonban akik más intézménynél, hivatalnál folytatták munkájukat sem szakadtak el teljesen az Állatkerttől, hiszen a lakhelyük továbbra is az intézményben volt. Az 1950-es évek elején felmerülő problémák (értékes példányok elpusztulása, állatok kiszabadulása, lopások) magyarázatoként a városligeti kertet vezető munkásigazgató az Állatkertben lakó, de már nem ott dolgozó egykori nyilasokat nevezte meg.⁸⁶ A problémák megoldását az érintett 12 fő kilakoltatásától várták. A listán szereplő személyek közül két lakóról bizonyítható a nyilas múlt, de egy olyan személy is szerepel rajta, aki nyíltan kommunista volt már a II. világháború vége előtt, és a Szálasi pártjához tartozók fel is jelentették annak idején Nadler Herbert igazgatónál.⁸⁷

A volt állatkerti nyilasok körüli helyzet még Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága 1951. június 15-i ülésén is téma volt. Pongrácz Kálmán végrehajtóbizottsági elnök

alkalmazottak illetménylapjairól kimutatás az 1944. októberi járandóság szerint.; Holtnaknyilváníások. *Magyar Közlöny*, 1949. február 27. 4. p.

⁸¹ A belső körnek számító XIV. kerületi nyilas párttagok többször elkerülték, hogy a frontra vezényeljék őket. Máthé 2014. 104. és 159. p.

⁸² Ez összhangban volt az országos pártvezetőség iránymutatásával, ugyanis az úgynevezett „kisnyilasok” integrációja támogatott volt kezdetben. Lénárt–Paksa 2013. 321–322. p.

⁸³ Részletesen lásd Mautner 2021. 12–14. p.

⁸⁴ BFL XXXV.109.c. 21. öe. (1). 1948. Vegyes. Vezetőségi és pártmunkás értekezlet. 1948. június 2.; Uo. 1949. MDP taggyűlések jegyzőkönyvei. Taggyűlés jegyzőkönyve. 1949. január 25.; Az állatkerti nyilasok korábbi tevékenységének védelmében történt felszólalásokra élénk taps volt a reakció a párttaggyűlésen, amit az intézményt vezető munkásigazgató nehezményezett. BFL XXV.109.c.21. öe. (1). 1949. Vegyes. Jelentés a felülvizsgáló bizottságok javaslatainak taggyűlés előtti tárgyalásáról. 1949. február 09.

⁸⁵ Az egyik volt nyilas érintett maga kérte, hogy kerüljön fel az áthelyezettek listájára. A vita során, hogy ki menjen el az intézménytől, a politikai megbízhatóság is szóba került. Ez az első elbocsátási hullámban még az egyesülésellenes, jobboldalinak titulált szociáldemokratákra vonatkozott, akik a lista első helyeire kerültek. A második és harmadik létszámleépítésnél a volt nyilasok aránya már jelentősen megnőtt. BFL IV.1409.c 2128/1948.; Uo. 226475/1948.; BFL VIII.3821 6. kisdoboz. Levelezések 1949–1956. 2. Változás jelentés. ad 646/1949. á. sz.

⁸⁶ BFL XXIII.114 8692/176/1951.

⁸⁷ BFL XVIII.1502.b 3633/1945. 22416. sz. 28., 42. p.

és Radics Rudolf előadó között heves szóváltás zajlott, hogy valóban nyilasoknak tekinthetők-e a volt állatkerti nyilasok, és miként kezeljék őket.⁸⁸

Itt van azután az előterjesztés 2.pldalának utolsó bekezdésében, hogy még mindig sok fasizta, nyilas van ott. Bizonyos az, hogy nyilasok? Miért vannak akkor ott?

R a d i c s: Az Állatkerttől el vannak bocsátva. Az épület, amelyben laknak az Állatkert területén van és az épület a fővárosé.

E l n ö k: És nyilasok voltak? Ne játszunk a szavakkal! A jelentésben az van, hogy nyilasok. Ha azok voltak, akkor miért vannak ott. Ha másként nem megy, akkor rendészeti úton is el kell távolítani őket. Céloz p e t s z e a jelentés arra, hogy Döbrenteiné adjon 10 lakást. De ha nyilasok, akkor régen nincs ott a helyük és nem kellett volna eltávolításukhoz lakás. Miért türték ott őket?

R a d i c s: Kis nyilasok...

E l n ö k: Ha még tovább firtatjuk a dolgot, akkor kiderül, hogy nem is olyan nagyon nyilasok.

R a d i c s: De azok.

E l n ö k: Ha azok, akkor eltávolítjuk őket.

5. kép. Pongrácz Kálmán és Radics Rudolf vitája az állatkerti nyilasokról, 1951. június 15.
(BFL XXIII.102.a.1)

Összegzés

Az Állatkert alkalmazottai közül összesen 27 dolgozóról bizonyítható a felkutatott források alapján, hogy hosszabb-rövidebb ideig a Nyilaskeresztes Párt tagja volt.⁸⁹ A későbbi vizsgálatok alapján többségük nem fejtett ki jelentősebb tevékenységet, illetve a nyilas hatalomátvétel után, néhány kivételtől eltekintve nem aktivizálódtak.⁹⁰ A későbbi vallomások kritikus kezelése⁹¹ mellett is kirajzolódnak olyan szempontok, amelyek motiválhatták az

⁸⁸ BFL XXIII.102.a.1 1951. június 15. 97. p.

⁸⁹ Ezen a számon felül még négy hozzátartozó családtag szerepel a nyilas listákon, akik az intézményben laktak.; A nyilas párttagok létszámának arányosítása az intézmény folyamatosan változó munkaerőigénye miatt nem célszerű. Az Állatkertben költségvetési szempontból hivatalosan 129 személy volt beosztva az 1940-es években, de az iratok között található 143 fős dolgozói lista is. Ennek oka az intézmény szezonális jellege volt, hiszen a főszezonban gyakran 30–40 fővel több alkalmazottra volt szükség, amit ideiglenes alkalmazásokkal oldottak meg. BFL VIII.3821 1. kisdoboz. Illetmény jegyzékek 1935–45-ig. A Szföv. Állat- és Növénykert alkalmazottainak névsora.

⁹⁰ A Szálasi Ferenc vezette párt népszerűsége 1938 és 1941 között érte el csúcspontját. Az 1939-es választási sikereik után a magyar kormány ellenük hozott intézkedései miatt (betiltások, felosztatások, bebörtönzések), jelentősen csökkent tagszámuk, és ez a XIV. kerületi szimpatizánsok és az állatkerti nyilasok létszámára is hatással volt. 1944-re már sokan kiléptek a pártból. Kovács 2009. 74–79. p.; Máthé 2014. 86., 90., 116–117. p.

⁹¹ A vallomások már mind a felelősségre vonás során születtek, ahol az érintettek inkább a megtevesztésükre, jóhiszeműségük kihasználására vagy fenyegetettségre helyezték a hangsúlyt.

intézmény dolgozóit a nyilasokhoz történő csatlakozáshoz. Több dolgozó visszaemlékezésében megjelent, hogy a fizetésük megemlése érdekében, illetve a státuszuk véglegesítése miatt léptek be a pártba.⁹² Ezekkel az ígéretekkel könnyen népszerűek lehettek az alulfizetett és nagy számban ideiglenes státuszban tartott állatkerti dolgozók körében.⁹³ Emellett feltűnő, hogy a nyilas párttagok között több olyan személlyel is találkozhatunk, akik rokonok voltak, illetve azonos településen születtek.⁹⁴ Ez rámutat arra, hogy a politikai vélemények formálásában a családi és származási kapcsolatok is jelentős szerepet játszottak.⁹⁵ Ezen felül a volt nyilas állatkerti dolgozók nagyszámú csatlakozása a kommunistákhoz jelzi, hogy a két mozgalom közötti átjárás, legalábbis kezdetben, nem jelentett ideológiai problémát számukra.⁹⁶

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1407.c Budapest Székesfőváros Polgármesterének iratai (1873–1950). Polgármesteri Ügyosztályok központi irattára 1930–1950.

IV.1420.m Székesfővárosi tisztviselők és alkalmazottak nyilvántartásainak gyűjteménye 1873–1968.

IV.1419.j Az 1941. évi népszámlálás budapesti felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye (1941–1941).

IV.1419.n Az 1945. évi budapesti népösszeírás felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye (1945–1945).

VII.270 Kovácsy Zoltán közigazgató iratai (1929–1950).

VIII.3821 Fővárosi Állat- és Növénykert iratai 1912–1993.

X.5 Egyesületek. Nemzetiszocialista és nyilas pártok (tag-) nyilvántartásainak gyűjteménye (1932–1944). 4. kisdoboz. A/1016/2. Nyilas tagnévsor, XIV. kerület (1939–1944).

XVII.1502.b Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok. Budapest Székesfőváros intézményeihez, vállalataihoz kiküldött igazolóbizottságok iratainak gyűjteménye. Igazolási ügyek iratai.

⁹² A statisztikai szempontból kis mintának számító állatkerti nyilasokról tett megállapításaim összhangban vannak a nagyobb létszámmal vizsgált zuglói nyilasok motivációival. Máthé 2014. 85. és 91. p.

⁹³ Az állatkerti alkalmazottak nagy részét órabéres formában foglalkoztatta a főváros, akár évtizedeken keresztül is, ami az érintettek megélhetését bizonytalanságban tartotta. BFL VIII.3821 1. kisdoboz. Illetmény jegyzékek 1935–45-ig. Hetibéres alkalmazottak illetménylapjairól kimutatás az 1944. októberi járandóság szerint.

⁹⁴ Budapestet nem számítva feltűnően sokan születtek az állatkerti dolgozók közül a viszonylag kis településnek számító Pest megyei Tápióságban, de nyilas szempontból a szintén kevés lakossal rendelkező Nógrád megyei Nógrád városa emelkedik ki, ahonnan négy nyilas párttag is származott. BFL VIII.3821 1. kisdoboz. Illetmény jegyzékek 1935–45-ig. A Szföv. Állat- és Növénykert alkalmazottainak névsora.

⁹⁵ Máthé 2014. 88. p.

⁹⁶ Uo. 89–90., 92. p.

XX.2.b Budapesti Népbiztonság iratai (1945–1949). Büntető iratok (1945–1949).

XXV.1.a Budapesti Népbírók iratai (1945–1949). XXV.1.a Büntetőperes iratok (1945–1949).

XXIII.102.a.1 Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1990.

XXXIII.1.a Anyakönyvek másodpéldányai 1895–1980. Digitalizált mikrofilmeken: XV.20.1.

XXXIII.1.b Anyakönyvek kapcsolatos egyéb iratok 1898–2018.

XXXV.109.c Magyar Dolgozók Pártja XIV. Kerületi Bizottságának iratai. Alapszervezetek iratai 1948–1956.

Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltára (MNL NVL)

XXXIII.1 Nógrád (vár)megye állami anyakönyv másodpéldányainak levéltári gyűjteménye (1895–2014) XXXIII.1.a. Anyakönyvek (1895–1980).

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

I. Állambiztonsági iratok levéltára 1906, 1944–2000.

Online forrás

MNL OL X 10874. Adatbázisok Online. Szovjet táborok magyar foglyai. <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai> (Utolsó lekérdezés: 2025. május 28.)

Nyomtatott források

A Hazáért, 1975.
Esti Hírlap, 1977.
Fővárosi Közlöny, 1944.
Friss Ujság, 1948.
Magyar Közlöny, 1949.

Felhasznált irodalom

Kovács 2009. Kovács Tamás: *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb*. Budapest, 2009.

- Lénárt-Paksa 2013. Lénárt András – Paksa Rudolf: „Kisnyilasok” a Belügyminisztérium aktáiban. In: *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*. Szerk. Ungváry Krisztián. Budapest, 2013. 319–352. p.
- Máthé 2014. Máthé Áron: *A zuglói nyilasok pere, 1967: értelmezési lehetőségek*. [Budapest], 2014.
- Mautner 2021. Mautner Zoltán: Munkásigazgatók a Fővárosi Állat- és Növénykert élén (1948–1956). *Clio Műhelytanulmányok* 2021/1. szám
- Pál 2020. Pál Zsombor Szabolcs: A portugál salarizmus hatása a két világháború közötti Magyarországon. In: *Magyar Világ 1938–1940*. Szerk. Vizi László. Budapest, 2020. 156–167. p.
- Szidnainé 1991. Szidnainé Csete Ágnes: *A 125 éves budapesti Állat- és Növénykert története*. Budapest, 1991.
- Tőreki 2022. Tőreki Milán: A nyilas uralom hatásai a magyar pénzkibocsátásra és annak jogrendjére. *Jura* 2022/ 2. szám. 39–66. p.
<https://szakcikkadatbazis.hu/doc/2347309> (utolsó lekérdezés: 2025. május 28.)

Impresszum

Budapesti Levéltári Mozaikok

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3–5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin
Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternovác Bálint, Dr. V. László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3–5.; 1554 Budapest, Pf. 41.
e-mail: mozaikok@bparchiv.hu